

ОПУБЛІКОВАНИЙ СІМЕЙНИЙ АРХІВ ЛОКОТОШІВ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА

Розглянуто опублікований Б. Локотошем архів луганської сім'ї Локотошів передодня та періоду Першої світової війни. Здійснено загальну характеристику опублікованих щоденників, епістолярію, документів і світлин.

Ключові слова: джерела особового походження, Перша світова війна, Луганськ.

Вартісним джерелом із соціальної історії є мемуаристика та епістолярії пересічних осіб, які дозволяють зрозуміти масові уявлення людей певної епохи, поглянути на суспільство «зсередини», а не з точки зору нечисленних інтелектуалів. Такими джерелами із соціальної історії Російської імперії та Наддніпрянської України зокрема – в добу передодня та перебігу Першої світової війни є фронтові щоденники Михайла Локотоша (1890–1919 рр.) і листування членів його сім'ї – пересічних мешканців Луганська початку ХХ ст.

Сімейний архів Локотошів опублікував небіж М. Локотоша – Борис Миколайович Локотош (1930–2011 рр.) – під заголовком «Записки штабс-капітана: Документальна повість про майже забуту війну (1914 – 1918 рр.)» [1; 2]. Наразі матеріали сімейного архіву зберігаються у фондах Музею історії та культури міста Луганська, а в експозиції музею зроблено окрему вітрину, присвячену М. Локотошу.

Б. Локотош був істориком-аматором, автором науково-популярних розвідок з історії Луганська [Див., напр.: 3]. Вірогідно, саме через своє аматорство він вирішив надати публікації сімейного архіву почасти белетризованого характеру, зробивши матеріали доступними для сприйняття пересічного читача. По-перше, публікатор упорядкував матеріали за хронологією, розбивши для цього щоденника М. Локотоша на декілька частин. По-друге, додав до опублікованих матеріалів уривки із «Споминів» О. Брусилова, монографії А. Зайончковського «Перша світова війна», навчальних посібників і хрестоматійних документів – виступів політичних лідерів і наказів військового командування, щоб пересічний читач розумів контекст тогочасних подій. По-третє, Б. Локотош наблизив двоухтомну публікацію до літературних творів, озаглавивши її своїм ім'ям, хоча він лише упорядник, і змінивши прізвище Локотош на «Сабов», як зазначив публікатор, «з етичних міркувань» [1, 3]. Подібні зміни, зроблені Б. Локотошем, не знижують наукову вартісність видання та полегшують прочитання матеріалів, хоч і вимагають додаткового аналізу з метою «очищення» видання від авторського внеску публікатора.

Джерела особового походження є досить популярною темою джерелознавчих досліджень. Для аналізу матеріалів архіву Локотошів ми звернулися до узагальнювальних і спеціальних праць з мемуаристики, позаяк значна частина матеріалів – щоденники М. Локотоша. До того ж епістолярії змістовно подібні до мемуарів – за особистим характером повідомлень, а тому для їхнього аналізу цілком придатна література з мемуаристики.

Серед сучасних узагальнювальних джерелознавчих праць структурний аналіз поняття «джерела особового походження» здійснила група російських авторів: «Джерела особового походження – група видів історичних джерел, функцією яких є встановлення міжособистісної комунікації в еволюційному й коекзистенційному цілому та автокомунікації» [4, 466]. Джерела особового походження, за комунікативними зв'язками поділяються, по-перше, на джерела автокомунікативні (інтимні щоденники) й міжособистісної комунікації (решта мемуарів та епістоляріїв), по-друге, на джерела, спрямовані на встановлення еволюційних (себто вторинних соціальних) і коекзистенційних (тобто у вузькому колі спілкування) зв'язків [4, 466–467]. Відтак усі джерела особового походження з архіву Локотошів належать до джерел міжособистісної комунікації: щоденники М. Локотоша спрямовані на встановлення еволюційних, а листування членів сім'ї – коекзистенційних зв'язків.

Внесок у розробку загальних питань аналізу джерел особового походження внесли й сучасні українські історики. Більш традиційну типологію мемуарів, порівняно із своїми російськими колегами, наводить у навчальному посібнику з джерелознавства С. Макарчук. Одним із варіантів типології є «класифікація за соціальним становищем автора» [5, 304]. Відтак щоденники М. Локотоша потрапляють до категорії мемуарів пересічних осіб початку ХХ ст.

Типологію мемуарів за жанрами наведено в статті Н. Любовець [6]. Авторка застосувала запозичений із західної історіографії поділ спогадів на мемуари-«сучасні історії» (орієнтовані на «індивідуальну фіксацію суспільно значущих подій») та мемуари-автобіографії (спрямовані на передачу індивідуального досвіду) [6, 278–279]. Відтак щоденники М. Локотоша належать до категорії мемуарів-«сучасних історій», позаяк мемуарист мав на меті реалістично відтворити для уявленого читача військові події, в яких військовий сам брав участь.

Історіографія мемуаристики, з визначенням методів і підходів різних дослідників, стала темою іншої статті Н. Любовець [7, 86–93]. Інформаційний потенціал джерел особового походження, як базових для біографічних досліджень, розглянуто в статті С. Ляшко [8, 31–33]. Розвідки Н. Любовець і С. Ляшко орієнтують істориків на ретельне вивчення історіографії опрацювання джерел особового походження дослідниками ХХ ст.

Окремо відзначимо джерелознавчі праці, присвячені окремим тематичним групам мемуарів. Жанрові особливості спогадів висвітлено в спеціальній праці О. Тартаковського, присвяченій російській мемуаристиці Вітчизняної війни 1812 р. Зокрема, дослідник звернув увагу на відмінність у дослідженні спогадів істориками та літературознавцями, піддавши критиці використання «ділової прози», позбавленої естетичних якостей, як джерела літературознавчих праць [9, 8]. Умовний поділ О. Тартаковським мемуаристики, за стилістичними ознаками, на «естетизовані» й «ділові» твори дозволяє застосувати цей критерій для «внутрішньої» критики як щоденників М. Локотоша, так і сімейного листування, виділяючи в текстах риси «ділового» або «естетизованого» стилю.

Різноманітність жанрів і сюжетів мемуаристики, як текстів на межі історіографії та белетристики, висвітлено в дисертаційному дослідженні В. Єршова про польську мемуаристику Правобережної України [10]. Використання підходів цього дослідника дозволяють розглянути матеріали сімейного архіву Локотошів

крізь призму наявної в них ознак «белетризації» та/або «історизації» текстів, а відтак – проаналізувати ці тексти як напівбелетристичні й/або напівісторіографічні.

Проаналізовані джерелознавчі праці допомагають досягненню мети нашої статті – здійсненню джерелознавчої характеристики матеріалів опублікованого сімейного архіву Локотошів. Структурно матеріали архіву поділяються на чотири групи: I. щоденники М. Локотоша; II. листування членів сім'ї Локотошів та їхніх родичів і знайомих; III. документи членів сім'ї; IV. світлини, зроблені М. Локотошем.

Стосовно мемуаристики М. Локотоша ми застосовуємо слово «щоденники», а не «щоденник», позаяк його записи і за змістом – логічністю викладу, і за формою – наявністю різних паперових носіїв – не являють собою єдиного твору. Доведемо множинність творів оглядом доробку мемуариста.

Фронтіві щоденники М. Локотоша складаються з шести частин на різних паперових носіях: 1. уривчасті записи на аркушах (серпень – вересень 1914 р.) [1, 53–54]; 2. уривчасті записи в господарському блокноті (серпень – вересень 1914 р.) [1, 59–61]; 3. послідовні записи в першому блокноті (серпень – листопад 1914 р.) [1, 69–73]; 4. послідовні записи на аркушах (жовтень 1914 – червень 1915 рр.) [1, 79–87; 2, 18–33]; 5. недатовані записи вражень мемуариста і свідoctв інших військових (кінець 1914 р.) [1, 96–101]; 6. послідовні записи в другому блокноті (січень 1915 – травень 1918 рр.) [2, 3–6, 46–49, 64, 69–72; 97–98; 108–111; 126–128].

Відсутність одного постійного паперового носія для щоденника пояснюється, на наш погляд, тим, що М. Локотош у перші місяці війни ще не призвичаївся до регулярної фіксації на письмі власних міркувань і вражень. До того ж бойові дії перших місяців війни ще не набули статичного – окопного – характеру, а під час наступальних операцій на теренах Галичини та Буковини – боєць не мав часу, щоб усамітнюватися для своїх літературних занять.

У записах на окремих аркушах, у господарському блокноті, першому фронтівому блокноті та фронтівому зошиті містяться різні нерегулярні дописи, хоча тексти й писалися одночасно. Темати записів на окремих аркушах стала ситуація на Південно-Західному фронті та події, в яких взяв участь сам мемуарист. У господарському блокноті наведено загальні відомості про пересування австро-угорських військ. Тільки в третьому тексті М. Локотоша, першому блокноті, з'явилися регулярні дописи про бойові дії, в яких брав участь військовий. А четвертий текст, послідовні записи на аркушах, містить розлогі повідомлення про бойові дії, в яких брав участь М. Локотош, в контексті загального становища на Південно-Західному фронті

Отже, чотири перших тексти М. Локотоша утворено повідомленнями, датованими різними днями, але створеними в ті ж самі місяці. Вірогідно, мемуарист лише з четвертої спроби визначив форму ведення щоденника – «сучасні історії» – дописи про пережиті ситуації в контексті військових дій у Галичині та Буковині, призначені для уявного читача-сучасника. Судячи з того, що автор не поєднав чотири тексти, у нього не було часу редагувати власні щоденники. Саме тому мемуаристика М. Локотоша є безпосереднім свідoctвом епохи, подібним до листування, позаяк мемуаристика відомих особистостей зазвичай зазнає авторського редагування напередодні публікації, а тому почасти втрачає безпосередність повідомлень.

П'ятий текст, недатовані записи вражень мемуариста і свідощів інших військових, було створено під час перебування М. Локотоша в прифронтовому лазареті, коли в нього було досить часу для ведення щоденника. Власні свідоща військового та свідоща його сусідів з лазарету розлогі за обсягом і мають белетризовану форму.

Шостий твір, другий фронтний блокнот, являє собою плід пошуків мемуаристом оптимальної форми та змісту для постійних дописів в умовах позиційної війни. Другий блокнот є регулярним щоденником (до осені 1916 р.), окремі частини якого за побудовою тексту подібні до третього й четвертого мемуарних текстів: короткі повідомлення, як у першому блокноті, чергуються із розлогими міркуваннями, як у фронтному зошиті. Обсяг і глибина заміток залежала від інтенсивності подій і наявності в офіцера вільного часу для ведення щоденника. Наприкінці 1916 р., коли на фронті було затишшя, М. Локотош не вів щоденник, а в 1917 – 1918 рр. робив здебільшого щомісячні, а не щоденні дописи. Річ у тім, що щільність і хаотичність революційних подій позбавляла мемуариста, який не приймав революції та вбачав у ній загибель для армії, спроможності осмислити їх для фіксації на папері. Останній допис до другого блокноту датований, без зазначення числа, травнем 1918 р., коли М. Локотош, демобілізувався після укладення Брестського миру та досяг залізницею Катеринослава, а наступною зупинкою мав бути Луганськ.

Щоденникам М. Локотоша не поступається за обсягом листування членів сім'ї Локотошів між собою та із знайомими. Найбільші за кількістю складові частини епістолярію, 29 листів, – листи старшої сестри, Ольги, до старшого брата – Михайла, а також 9 його листів до неї.

Листування між братом і сестрою розпочалося в 1912 р., коли Михайло ще навчався в Харківському ветеринарному інституті, але біль-менш регулярно листуватися вони почали лише напередодні війни, після вступу брата на військову службу. Стосунки між братом і сестрою впродовж війни ставали дедалі емоційно теплішими, хоча листи Михайла до Ольги не були регулярними. Ольга розповідала Михайлу про сімейні справи та власні переживання, навіть переказувала свої сни. Відзначимо, листи Ольги, особливо передвоєнні, мали «белетризований» характер. Насиченість листків «філософічними» розмірковуваннями вказує на обізнаність дівчини з красним письменством російського «Срібного віку». А в 1917 р. листи Ольги стали більш прохолодними, зате більш детальними. Тоді після березневої повені річки Лугань, що змила будинок Локотошів у Кам'яному Броді, північній частині Луганська, на дівочі плечі впав основний тягар турботи за облаштування сім'ї та побудову нового будинку.

Листи Михайла до Ольги більш стримані та лаконічні, позаяк у військового не було вдосталь часу. Постійно писати сестрі він почав лише через рік після початку війни, а емоційними його листи стали в 1916 р. Вірогідно, регулярному листуванню та душевному зближенню між братом і сестрою сприяли нові обставини 1915 р. По-перше, Велика війна перетворилася на позиційну, що надало Михайлу вільний час для написання листів. По-друге, він відвідав Луганськ у 1915 р., після важкого поранення. Тоді Михайло виявив себе дійсно старшим у родині, займаючись залагодженням сімейних конфліктів, що підвищило його значущість в очах родичів.

Підсумовуючи розгляд стосунків брата і сестри, вкажемо на причину їхнього зближення: після смерті батька в червні 1914 р. вони опинилися в ролі старших у багатодітній сім'ї, які були зобов'язані допомагати матері. Михайло перебрав на себе батьківську – з патріархальної точки зору – функцію утримання родини, позаяк його офіцерське жалування було важливим джерелом існування Локотошів. А Ольга взяла на себе частину материнської функції – піклування про молодших дітей. На момент початку війни повноліття досяг другий син, Сергій, а під час війни й третій син, Павло. Однак вони не змогли стати, так би мовити, емоційними та фінансовими опорами сім'ї.

До корпусу опублікованого епістолярію належить також листування між іншими членами сім'ї: листи Сергія з фронту до матері, листи Павла після демобілізації до Михайла, листи Михайла до молодших сестер – Зінаїди та Надії тощо. Також широкий пласт опублікованих матеріалів становить листування Михайла із родичами та знайомими з інших міст, переважно молодими дівчатами. Звісно, більшість таких листів належить до передвоєнного часу, коли в Михайла була можливість знаходити й підтримувати знайомства.

Цікавою частиною опублікованих матеріалів є низка документів: чотирнадцять посвідчень, виданих членам сім'ї Локотошів [1, 7–8, 35–37; 2, 115–116, 129–130]; одне свідоцтво про звільнення від військової служби Сергія Локотоша [1, 116]; один пільговий залізничний квиток Михайла Локотоша передвоєнного часу [1, 9]. Ці документи дозволяють визначити «зовнішні» обставини життя Локотошів – склад сім'ї, заняття її членів та їхній сімейний стан: батько – Григорій Юхимович, залізничний службовець (члени його сім'ї мали право на пільговий проїзд залізницею); матір – Параска Кіндратівна, домогосподарка; перший син Михайло (1890 р. н.), до 1910 р. – учень Єкатерининсько-Олександрійської Луганської чоловічої гімназії, з 1910 по 1912 рр. – студент Харківського ветеринарного інституту, з 1912 р. – на військовій службі; другий син Сергій (1893 р. н.), з 1906 по 1908 рр. – учень Єкатерининсько-Олександрійської Луганської чоловічої гімназії, у 1913 – 1914 рр. – залізничний службовець, у 1914 р. – призваний на фронт, у 1915 р. – демобілізований через незадовільний стан здоров'я, у 1917 р. – одружився з Ольгою Іванівною Криворотовою; інші діти – Ольга (1894 р. н.), Павло (1897/1898 р. н.), Лідія (1900/1901 р. н.), Микола (1901/1902 р. н.), Зінаїда (1903/1904 р. н.) і Надія (1905/1906 р. н.).

Головний герой нашої праці, М. Локотош, на війні захопився фотографією та відправляв фронтові світлини додому. Наприкінці видання надруковано двадцять дві світлини, зроблені військовим [2, 141–152]. Переважна більшість світлин, дев'ятнадцять карток, присвячено воєнній темі. Жодного сільського пейзажу або знімку галицького чи румунського міста серед світлин немає. Отже, надруковані світлини вказують, що М. Локотош буквально жив військовими подіями, а його вірними друзями були однослужбовці, зняті ним на тлі військових укріплень і селянських дворів. Припускаємо, що одна сімейна й одна домашня світлини були зняті в Луганську під час відвідин рідної домівки в 1915 р. Одна з карток зображує революційну маніфестацію солдат, що відбулася 1 травня 1917 р. в Чернівцях, зайнятих російськими військами [2, 108].

Таким чином, опубліковані матеріали архіву сім'ї Локотошів складаються із шести щоденників М. Локотоша, листування між членами сім'ї Локотошів та

Випуск 35

їхніми родичами й знайомими, документів членів сім'ї та світлин, зроблених М. Локотошем. Дані матеріали являють собою важливе джерело для вивчення повсякденного життя та масових уявлень початку ХХ ст.

Подальшими напрямками досліджень сімейного архіву Локотошів є здійснення спеціальної характеристики кожної групи опублікованих матеріалів з урахуванням методів джерельного аналізу, запропонованих істориками-джерелознавцями, переліченими в історіографічній частині нашої статті.

Література

1. Локотош Б. Н. Записки штабсь-капитана: Документальная повесть о почти забытой войне (1914 – 1918 гг.) : в 2 кн. / Борис Николаевич Локотош. – Луганск : Обл. изд-во «Светлица», 1996. – Кн. 1. – 160 с.
2. Локотош Б. Н. Записки штабсь-капитана: Документальная повесть о почти забытой войне (1914 – 1918 гг.) : в 2 кн. / Борис Николаевич Локотош. – Луганск : Обл. изд-во «Светлица», 1996. – Кн. 2. – 172 с.
3. Локотош Б. Н. Очерки истории Луганска / Борис Николаевич Локотош. – Луганск : Ред.-издат. отдел облуправления по печати, 1994. – 134 с.
4. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории : уч. пособ. / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. В. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1998. – 702 с.
5. Макарчук С. Писемні джерела з історії України: курс лекцій / Степан Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.
6. Любовец Н. І. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень / Надія Іванівна Любовец // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К. : НБУ імені В. І. Вернадського, 2009. – Вип. 24. – С. 277 – 291.
7. Любовец Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми / Надія Іванівна Любовец // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К. : НБУ імені В. І. Вернадського, 2010. – № 7. – С. 66 – 104.
8. Ляшко С. М. Джерельна база біографічних досліджень: загальне і особливе / Світлана Миколаївна Ляшко // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К. : НБУ імені В. І. Вернадського, 2011. – № 8. – С. 27 – 50.
9. Тартаковский А. Г. 1812 год и русская мемуаристика. (Опыт источниковедческого исследования) / Александр Григорьевич Тартаковский. – М. : Наука, 1980. – 312 с.
10. Єршов В. О. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму: еволюція, проблематика, поетика: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.03 – «Література слов'янських народів» / Володимир Олегович Єршов. – К., 2010. – 40 с.

Гаухман М. В. Опубликованный семейный архив Локотошей: источниковедческая характеристика.

Рассмотрен опубликованный Б. Локотошем архив луганской семьи Локотошей кануна и периода Первой мировой войны. Дана общая характеристика опубликованных дневников, эпистолярия, документов и фотографий.

Ключевые слова: *источники личного происхождения, Первая мировая война, Луганск.*

Gaukhman M. V. Published Lokotosh Family's Archive: characteristic of historical sources.

The archive of Lugansk's family Lokotosh, which was published by B. Lokotosh of the eve and time of First World War, is analyzed. The general characteristic of published diaries, epistolary, documents and photos, is done.

Key words: *sources of personal origin, First World War, Lugansk.*

Рецензент: **Біловолов Ю.Г.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
12.03.2012